
Cathie Carmichael

**'Za filozofa preveč romantičnega pridiha': Nekaj zapazanj
o Valvasorjevi etnografiji¹**

Članek ocenjuje delo Janeza Vajkarda Valvasorja v kontekstu zgodnje moderne evropske etnografije ter metanarativne omejitve pri branju njegovega besedila, s katerimi se soočajo sodobni znanstveniki.

The article assesses the work of Johann Weikhard Valvasor within the context of early modern European ethnography and the metanarrative constraints of reading his text that contemporary scholars face.

Valvasorjevo delo je med Slovenci dobro znano, toda o njem le malo vedo zgodovinarji ljudske kulture in historični antropologi zunaj Slovenije. V pričujočem članku bom skušala umestiti njegovo delo, še zlasti *Slavo vojvodine Kranjske*, v širši kontekst zgodnje moderne evropske etnologije in podati nekaj pobud o možnosti branja Valvasorjevega teksta na komparativen način.

V letih od 1659 do 1672 je Valvasor v svojih mladih letih prepotoval dobršen del Evrope in Severne Afrike na potovanju, ki je po trajanju in popotnih ciljih preseglo modna študijska potovanja plemiških sinov.² Spoznal je, da zunaj habsburške kraljevine o njegovi domovini le malo vedo; zato je posvetil večino svojega kasnejšega življenja preučevanju Kranjske. V letih, ki so sledila, si je dopisoval s Kraljevskim društvom in bil izvoljen za njegovega člana v 1687.³ Valvasor je zelo marljivo zbiral gradivo za svoje raziskave in iz spoznanj, ki jih je pridobil na svojih potovanjih, je črpal vzpodbude za razvoj znan-

¹ Prvotni verziji pričujočega besedila sta bili predstavljeni na Clare Collegeu Univerze v Cambridgeu in na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani. Zahvaljujem se gostiteljema Bobu Scribnerju in Božidarju Jezerniku, kot tudi njunim študentom za njihove kritične pripombe. Hvaležna sem tudi za pripombe, ki so mi jih dali John Allcock, Norah Carlin, Nigel Copperthwaite, David Rheubottom, Gerry Stone in Natalie Zemon Davies.

² Glej Branko Reisp, Janez Vajkard Valvasor (Ljubljana, 1983); str. 81–90. O Valvasorjevih potovanjih glej tudi Branko Reisp, 'Mladostna potovanja. Janeza Vajkarda Valvasorja', *Kronika* (28), 1980, str. 99–107.

³ Za podrobnosti o Valvasorjevem razmerju s Kraljevim društvom glej Branko Reisp, *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society* (Ljubljana, 1987).

stvenih idej in jih obogatil s širokim spektrom analogij, še zlasti za kraške pojave. O tem je sam zapisal naslednje: 'Sam sem videl v različnih deželah in kraljestvih, ne le v Evropi, ampak tudi v Afriki, mnogo prečudnih jam, vendar prav zares nikjer tako redkih in občudovanja vrednih kakor v svoji domovini.'⁴ Potemtakem je baron pisal o svoji rodni deželi nekako tako, kot da bi bila še neodkrito področje, hkrati pa je opustil pisanje o svojih potovanjih na tujem v izčrpni obliki, kar se nam utegne zazdeti nenavadno za čas, ko je potopisna literatura doživljala razcvet.

Valvasor je opazoval z 'očmi tujca' (alien eye); to prakso je razvil na svojih potovanjih na tujem za opisovanje tistih stvari, ki so mu bile znane že z doma.⁵ Po dognanjih Natalie Zemon Davis 'zbiranje ljudskih šeg zagotovo ni bilo deležno velikega zanimanja med izobraženci in plemiči zgodnje moderne v Evropi... Pogosteje so opisovali šege Turkov, Afričanov, Irokezov in Aztekov kot šege domačega ljudstva'.⁶ Toda, kot nadaljuje Davies, je 'navzlic tem preferencam od 15. do 18. stoletja nastal književni korpus, v katerem so učenjaki predstavili podatke o 'ljudskem' vedenju in pregovorih'.⁷ Zmago Šmitek je dokazoval, da so bila popotovanja kranjskega barona nujni del procesa odkrivanja njegove lastne dežele in da je bilo njegovo etnografsko in topografsko pisanje intimno povezano s širšim 'nacionalnim' projektom.⁸ S tem v zvezi se zdi primerno omeniti tudi tezo Petra Burkea o povezavi med 'odkritjem popularne kulture' in vzponom herderjanskega romantičnega nacionalizma, čeprav je bil Valvasor na več načinov globoko vsidran v kmečkem svetu, ki ga je opisoval,⁹ in četudi je imel bolj razvito regionalno, kot 'nacionalno' zavest. Valvasor je pri zbiranju gradiva za svoje delo prepotoval na konju Kranjsko in zbiral lokalne anekdote. Sam je celo spal pod zvezdami, da bi preučil cvetenje leske, ki raste na Krasu. S čolnom se je popeljal po jamah zato, da bi mogel narisati zemljevide in spoznati podzemeljski svet tega področja. Navedel je imena nekaterih svojih informatorjev in je vzel pripovedi starejših kmetov posebej resno. (Posebej dragocen je bil njegov intervju z Jernejem Rožento. On je pripovedoval Valvasorju o lepih ribah, ki jih je bilo mogoče najti v Mali in Veliki Bobnarici, in kako mu je 1655 'strah' raztrgal sak in les na njem polomil.¹⁰) Kaže, da je Valvasor resnično verjel precej tega, kar so mu povedali domačini in zapisal to gradivo s pripombo 'kot pravijo preprosti ljudje, kar je čista resnica'.¹¹ Še pomembneje pa je, da je (za razliko od mnogih sodobnih popotnikov) z lokalnim prebivalstvom Kranjske in njenih sosednjih področij lahko govoril v njihovih domačih jezikih (slovanskem, romanskem in germanskem).

Raba jezika oziroma bolj natančno sociološko razmerje med jeziki je eno najbolj zapletenih vprašanj preučevanja ljudske kulture v habsburški monarhiji. Tradicionalno velja slovenščina za klasični zgodnji moderni 'antijezik'¹², saj je bila njena raba omejena na nepismene kmete. V tem oziru je poučna Valvasorjeva vloga kot jezikovnega posred-

⁴ J. W. von Valvasor *Die Ehre dess Herzogthums Crain* (Laybach, 1689); Teil I, Buch II, p. 240. O Valvasorjevih teorijah in zemljevidih kraških jam, glej Andrej Kranjc, 'Valvasor in kraško podzemlje' v A. Vovko *Valvasorjev zbornik* (Ljubljana, 1990); str. 211–219.

⁵ Peter Burke, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*, p. 15. Termin 'alien eye' uporablja Burke za razlikovanje med poročili insiderjev in outsiderjev.

⁶ Natalie Zemon Davies, 'Proverbial Wisdom and Popular Errors' in *Society and Culture in Early Modern France* (London, 1975); str. 228.

⁷ Zemon Davies, *Society and Culture*, str. 229.

⁸ Zmago Šmitek, *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture* (Ljubljana, 1986); str. 198–199.

⁹ Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Aldershot, 1978).

¹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, Teil I, Buch IV, str. 647.

¹¹ Reisp, *Korespondenca*. Letter to Thomas Gale, 5th March 1686, str. 25.

¹² Za definicijo tega termina glej esej 'Languages and antilanguages in early modern Italy'; v Burke, *Historical Anthropology*, str. 79–94.

nika. Valvasor informira bralca, da je navadni jezik v Ljubljani 'na splošno kranjski in nemški, pri plemstvu in trgovcih tudi italijanski; vse pa se zapisuje samo v nemščini'¹³. Iz poznega 17. stoletja je ohranjenih le malo zapisov v slovenščini, čeprav raziskovalci tega obdobja poudarjajo rabo slovenščine na neuradnem nivoju.¹⁴ V 16. stoletju so protestantski reformatorji ustvarili slovensko versko literaturo. Toda prepoved protestantizma v Avstriji je začasno zaustavila ta razvoj in po letu 1630 je publiciranje besedil v slovenščini, z izjemo uradno odobrenih katoliških katekizmov in pridig, dejansko prenehalo vse do narodnega prebujenja konec 18. stoletja.

Glede na maloštevilne študije o razmerju med jezikom in narodnostjo v zgodnji moderni Evropi je domneva, da je bila relativna nerazumljivost (in zato inkomenzurabilnost) med slovenščino, ki jo je uporabljalo kmečko ljudstvo, in nemščino ali italijanščino vladajočega razreda pomemben dejavnik v napadu na ljudsko kulturo v habsburški monarhiji v času po reformaciji, nemara zelo drzna. Pa vendarle, v Furlaniji je bil nek heretik obtožen posesti knjig v 'lingua scilabonica heretica'¹⁵ in reakcija cerkvenih oblasti s sekto skakačev v zgodnjem 17. stoletju je bila vsaj delno posledica dejstva, da so uporabljali nerazumljiva in zato skrivnostna slovanska zaklinjanja¹⁶. Kaže, da je bil ljudski jezik bolj trdoživ, kot bi si želele oblasti. Poznavalci tega obdobja domnevajo, da so lokalni dostojanstveniki uporabljali nemščino, vendar ne smemo pozabiti, da je celo Valvasor rabil Franciscijevo pomoč, ko je pisal 'Slavo vojvodine Kranjske', da je svoje besedilo prestavil v sprejemljivo knjižno nemščino.¹⁷ Najstarejše znano pismo v slovenščini je napisal duhovnik iz Cerknice v 1688¹⁸, in taki pisni spomeniki, kot so pisma Morenzi-Coraduzzijeve, nam povedo, da so tudi nekateri kranjski plemiči v 17. stoletju uporabljali slovenščino v svoji korespondenci.¹⁹ Leta 1646 se je župnik iz Svetega Petra v Ložu obrnil na škofa s pisno zahtevo, da naj se duhovnik Michael Boltram, ki ga je sicer v drugih ozirih imel za dobrega, nauči slovensko.²⁰ Potemtakem lahko dokažemo, da je slovenščina vsaj občasno prevladala nad nemščino in italijanščino kot jezik vsakdanjega življenja, prav kot nakazuje Valvasorjevo besedilo.

Slobodan Novak je dokazal, da so v beneški republiki uporabljali dalmatinske slovanske dialekte za izgovarjanje vulgarnih besed, zlasti tistih, ki so bile povezana s spolnostjo.²¹ Povsem mogoče je, da so tudi na Kranjskem v 17. stoletju 'vulgarnе' besede običajno izrekli v slovenščini. Na primer, ko je Valvasorju Žid v Benetkah rekel, naj si zamisli, da vidi v zrcalu karkoli, si je predstavljal, da lahko vidi Bogenšperk. Nato je nadaljeval:

'... ko je Jud odvrnil, da naj izrazim z besedami, kaj želim videti, da pa to lahko storim v katerem koli jeziku hočem, sem v šali izrekel po kranjsko, tako da Žid ne bi razumel (rečenega) tele besede 'Zherna farba koslove mode'. Besede sicer nimajo nobenega natančnega pomena, pomenijo pa nekaj kot "črna barva kozlovih jajc".'²²

¹³ Valvasor, *Die Ehre*, Teil III, Buch XI, 14: cited and translated in Gerald Stone, 'J.W. Valvasor's *Ehre des Herzogthums Krain* (1689): A Source for the History of the Slovene Language', in *Slovene Studies* 12/1 (1990) str. 44.

¹⁴ Glej, na primer, Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda* (Ljubljana, 1994); str. 32–35.

¹⁵ *Processo contro il sacerdote Stefano Arbense da Vipacco*, 29 ottobre 1579, Udine, ACA Udine, Sant'Uffizio, b. 5, no. 84.

¹⁶ J. Mlinarič, 'Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja in Jacoba Eberleina za katoliško prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov 1607, 1608, 1617–19', *Acta ecclesiastica Sloveniae* 5 (Ljubljana, 1983), str. 117–119.

¹⁷ Reisp, *Valvasor*, str. 168–9.

¹⁸ Mirko Rupel, 'Prispevki k protireformacijski dobi'; v: *Slavistična revija* 5–7 (1954), str. 189–193.

¹⁹ Pavle Merku (ed.), *Slovenska plemiška pisma* (Trst, 1980).

²⁰ Arhiv Republike Slovenije, Vicedomski urad za Kranjsko, 32, XVI beneficij sv. Petra v Ložu, 7–3.

²¹ Slobodan P. Novak, *Kad su davli voljeli hrvatski* (Zagreb, 1988); str. 83.

²² Valvasor, *Die Ehre*, Teil III, Buch XI, str. 94: cited and translated in Stone, *Slovene Studies*, str. 45.

Četudi je Valvasor iz strokovnih razlogov pisal v nemščini ali latinščini, je vedno navedel lokalno slovansko ime predmeta, o katerem je pisal, najsi je šlo za ime kraja, rastline ali živali. V *Slavi* Valvasor omenja 'naš kranjski jezik' v pomenu slovenščina.²⁵ V paragrafu 'O naravnih redkostih' je detajlno opisal odtočne luknje na Cerkniskem jezeru in ponazoril opis z bakrorezom. Namesto, da bi prevajal imena odtočnih lukenj v nemščino, je zapisal izvirno slovensko besedo v kurzivu. Tako lahko sodobni bralec ve, da je lokalno prebivalstvo poznalo funkcijo odtočnih lukenj, imenovanih 'pounigk'; ta podatek bi lahko bil 'izgubljen', če bi Valvasor skušal besedo prevesti v nemščino.²⁴

Slovenščina je zelo bogata z besedami za naravne pojave: Gerald Stone omenja kakšnih petdeset imen za ptice, ki jih je moč najti pri Valvasorju. Dramatik Peter Handke je na široko pisal o teh posebnostih slovenščine v svoji noveli *'Die Wiederholung'*.²⁶ V slovenščini se pogosto izražajo razlike med geološkimi področji.²⁷ Slovenščina je še vedno najprimernejši in najbolj funkcionalen jezik za opisovanje krasa. Zahodnoevropski avtorji za označevanje področja med Trstom in Ljubljano običajno uporabljajo italijansko besedo *carso*, in ne slovensko (kras) ali nemško (Karst). Toda z italijaniziranjem se v mnogih primerih izgubi ves smisel izvirnega pomena geografskega imena. To je zapazil Jeremiah Milles v Gorici 1737:

'Nekateri italijanski avtorji so zelo napačno sem umestili Julium Carnicum in Candidus, učeni pisec te dežele, ni v nič manjši zmoti, ko jo imenuje Noreia ali Noritia, od koder naj bi po njegovem mnenju izviralo sedanje ime Goritia ali Goriza, vendar ni dvoma, da je Goritia ali Goriza slovanska beseda, ki pomeni grič (hill).'²⁸

Mnoge besede v strokovni rabi v tej posebni veji geologije izvirajo iz južnoslovanskih jezikov. Na primer, *Geologisches Wörterbuch*, objavljen 1992, ima gesla za *dolina*, *wala* in *polje*.²⁹ V določeni meri lahko kontinuirano rabo teh kmečkih terminov pripišemo prav Valvasorju, ki je s svojim delom postavil jezikovni standard na tem področju.³⁰

Vendar pa kljub temu, da se v Valvasorjevih besedilih pojavlja 'skrita' slovenščina, kranjskega barona ne moremo predstaviti kot glas monolingvalnega kmetstva. Valvasor ni bil kmet: bil je plemič in del privilegirane, literarne, 'visoke' kulture v Ljubljani 17. stoletja, kot član Kraljevskega društva pa tudi del skupnosti evropskih znanstvenikov. Njegova poročila o ribolovu v Cerkniskem jezeru so dober prikaz tega problema. Tamkajšnje ribiče so namreč v 'neverjetni množini' napadale pijavke, ki so živele na dnu jezera; pijavke je sicer bilo mogoče odstraniti z uporabo soli, a to je bilo za plačilne zmožnosti okoliških kmetov odločno predrago. (Na drugem mestu je navedel, da so bili zaradi lokalnega pomanjkanja v Cerknici tedenski sejmi s soljo).³¹

²⁵ Valvasor, *'Die Ehre'*, Teil I, Buch II, str. 237.

²⁴ Valvasor, *'Die Ehre'*, Teil I, Buch IV, str. 644.

²⁵ Stone, *Slovene Studies*, str. 50.

²⁶ Peter Handke, *'Die Wiederholung'* (Frankfurt am Main, 1992); str. 199–201.

²⁷ Vas Hrastovlje, katere ime pomeni 'hrastov gaj', je prva vas zunaj apnenčastega krasa in označuje začetek denudacije neapnenčastih plasti severne Istre. Ker so hrastova drevesa redkost na apnenčastem terenu, že samo ime vasi nakazuje, da so se domačini dobro zavedali sprememb, do katerih je prišlo zaradi geomorfoloških razlik in z njimi povezanimi spremembami vegetacije.

²⁸ Jeremiah Milles v svojih *'Letters to the Bishop of Waterford'*, British Library Manuscripts (Add. Mss 15,774). Ko je Milles opisoval Cerknisko jezero, je omenjal tudi lokaliteto 'Velka Goriza' in 'Mala Goriza'; iz konteksta njegovih pripomb je očitno, da je pri tem šlo za več kot zgolj prazna označevalca.

²⁹ Hans Murawski, *Geologisches Wörterbuch* (Stuttgart, 1992).

³⁰ Vsi nadaljnji pisci o Krasu se sklicujejo na Valvasorja, četudi samo zato, da so lahko zavrnilli njegove ideje. Dober primer tega predstavlja delo J. A. Nagla, katerega je cesar poslal preučiti Kras in ki je leta 1748 opisal svoje potovanje v rokopisu *Beschreibung... untersuchten in Crain befindlichen Selternheiten der Natur*, MSS 7854, Österreichische Nationalbibliothek, Vienna.

³¹ Valvasor *Die Ehre*, Teil III, Buch XI, str. 55.

Za odpravljane pijavk so obstajale še druge metode, vključno z zaklinjanji, v katerih pa je bilo nemara več optimizma kot praktične vrednosti. Valvasor je govoril 1. oktobra 1685 z Jernejem Rožento, ki mu je nazorno prikazal, kako so se pijavke zgnetle k njemu, če je zaklical oziroma zapel besede: 'Pij mene, pijavka!' Če pa ni pel, se jih je prav malo približalo. Avtor je dodal, da se je o tem na lastne oči popolnoma prepričal 1. oktobra 1685⁵² in da so pijavke včasih domala prekriale ribiče. Takole se glasi njegovo poročilo:

'Kadar love ljudje blizu te jame ali kje drugje v jezeru pa se jim pijavka vsesa v kožo, jo morajo brž odstraniti z roko, če ne, se tako trdno prime in prisesa, dá, pripečati na človeka, da je ne more odtrgati ne odstraniti, razen če se dá od koga poškopiti z žganjem, ki ga človeško telo samo destilira in ga spravljamo v posteljno posodo, in sicer z lepo toplim, kakor teče iz svojega živega destilacijskega klobuka; v tem primeru vse takoj odpadejo. To sem sam videl 24. avgusta 1685. Pijavka se je nedaleč od jame Vodonosa obesila golonagi ženski med noge pa je ni bilo mogoče odstraniti, dokler ji ni mož, ki je bil tudi nag, (ne bodi grdo povedano) poscal...'⁵³

Čeprav je mogel Valvasor komunicirati s kmeti neposredno v slovenščini, izkazuje distanco in indirektnost etnografa v teh nenavadnih anekdotah, v katerih na pol hvali praktično aplikacijo znanja o Cerknškem jezeru in se ji hkrati tudi na pol posmehuje. Skupaj s Stephenom Greenblatom bi bilo mogoče interpretirati Valvasorjevo nenavdno zanimanje za kmečki urin kot 'afirmacijo njegove lastne kulturne identitete kot pripadnika civiliziranega sveta'.⁵⁴ Vendar, kot dodaja Greenblatt, 'kaže, da je etnografov gnus pogosto druga plat hrepenenja'.⁵⁵ Valvasor res ni šel na ribolov takšen, kot je prišel na svet, toda v njegovem poročilu je prisotno tudi tisto, kar Greenblatt označuje s terminom 'nostalgija': nostalgija za časom, ko je sam bil takšen, 'kakor je iz materinega telesa na svet prišel'. Kot pripominja Gerald Stone, sta bili nemščina in italijanščina značilni za patricije, medtem ko je bila slovenščina značilna za plebs: 'Izbira jezika je verjetno določala situacija'.⁵⁶ Potemtakem ni izključeno, da je bila raba slovenščine pri Valvasorju (in od tod njegovo zanimanje za 'dogajanje' na kmečkem podeželju na Kranjskem) preostanek njegove navezanosti na služinčad iz otroštva, morebiti celo na njegovo dojljo.

Če naj opredelimo antropološko vsebino Valvasorjevega pisanja, potem bi bilo po vsej priliki najbolj ustrezno označiti ga kot 'predrazsvetljenskega etnografa'⁵⁷ ki je tako kot nekateri drugi evropski avtorji, na primer Michel de Montaigne, pisal o ljudski kulturi svojih rodni provinc. Le da je za razliko od Montaignea, ki je potoval zato, da bi razkrival pomanjkljivosti svojega socialnega okolja, Valvasor utrjeval svoje mnenje o 'slavi' vojvodine Kranjske. V terminologiji svojega nepopolnega znanstvenega pristopa pa spada kranjski baron v zgodnje predznanstveno obdobje, ko je bila distinkcija med žanri še nejasna.

Kot znanstveno delo se Slava vojvodine Kranjske upira klasifikaciji, saj je njena vsebina v veliki meri odvisna od tega, kar se je Valvasorju zdelo pomembno ali zanimivo: Valvasor je pravzaprav spisal neke vrste različico 'lokalne vednosti'⁵⁸ 17. stoletja in mor-

⁵² Reisp (ed.), *Korespodenca*, str. 61.

⁵³ Valvasor, 'Die Ehre', Teil II, Buch IV, str. 652.

⁵⁴ Stephen J. Greenblatt, 'Filthy Rites' in *Learning to Curse Essays in Early Modern Culture* (London, 1992); str. 62.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 63.

⁵⁶ Stone, *Slovene Studies*, str. 44.

⁵⁷ Peter Burke uporablja termin 'etnograf' za obdobje pred razsvetljenstvom, ker gre za termin z nižjo specifično vrednostjo kot jo ima 'antropolog', ki ga je po njegovem mnenju mogoče rabiti šele po razsvetljenstvu. Glej Peter Burke, *Montaigne* (Oxford, 1981); str. 44.

⁵⁸ Clifford Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology* (New York, 1983).

da lahko tudi njegovo delo o Kranjski vidimo kot del 'kodifikacije' in 'apropriacije' vednosti tistega časa. Carlo Ginzburg je opisal, kako je proces 'abstrakcije' vključeval sistematizacijo starejših oblik vednosti ali kar on označuje 'drobne vpogleda', skozi 'gigantski proces akulturacije'.³⁹ A Valvasor je problematična figura s tega vidika in se je težko otresti določene nelagodnosti, če ga postavimo v vrsto skupaj z razsvetljenskimi pisci. Roland Barthes je opisal, kako ilustracije v Enciklopediji 'razmejujejo', 'krotijo' in 'udomačujejo' naravne pojave. Valvasor pa ni počel tega, temveč je zbiral nesistematične anekdote o Kranjski, kot da bi bila neke vrste *Wunderkammer* na prostem.⁴¹

Valvasor ni pripadal svetu slovenskega kmetstva, niti ni bil tako oddaljen od ljudske kulture, da ne bi mogel dojeti njene vrednosti ali uživati v njenih kvantah. Na njegovo delo moremo torej gledati kot na most med razpravo in zgodbo, med teorijo in prakso, ne da bi v celoti ponazarjala eno ali drugo. Antropolog Robert Redfield je obravnaval vprašanje, kako 'majhne tradicije in velike tradicije' oziroma idejni krogi eksistirajo v simbiozi.

'... V civilizaciji obstoja velika tradicija razmišljajoče manjšine in majhna tradicija pretežno nerazmišljajoče večine... Tradiciji sta medsebojno odvisni. Veliko in majhno tradicijo je mogoče razločevati kot dva tokova misli in akcije, čeprav se stalno pretakata drug v drugega in odtekata drug od drugega...'⁴²

Valvasorjeva pozicija posrednika med visoko in ljudsko kulturo je najbolj jasno vidna v njegovi prezentaciji naravnih pojavov na Kranjskem. Dasi so se mnogi ljudje bali kraškega podzemlja, so mnogi premagali strah in preiskali jame in druge votline in številni popotniki so se zanašali na lokalne vodiče, da so jih vodili po podzemlju. Valvasor je navedel, da 'precej popotnikov obiskuje Jamo in druge jame in da mnogi vpisujejo svoja imena v kamnite figure'.⁴³ Stalaktiti, stalagmiti in drugi pojavi, ki jih je ustvarilo počasno usedanje kalcijevega karbonata iz pronicajočih voda, so večkrat videti zaradi svojih oblik in zgradbe, kot da so organskega ali celo človeškega izvora. Valvasor je zabeležil naslednjo bajko in še precej drugih zgodb o jamah, ki so ga očitno zabavale.

'V eni jami je kamnita figura ali kip, ki predstavlja tkalca pri delu, in v drugem kotu je luknja, ki se odpira navzgor in predstavlja dimnik, v katerem – se zdi – visijo slanina, plečeta, krače, klobase in podobno: kot da so naravne in pristne, le okamenele. Zato pravijo kmetje, da je v tej jami (ki jo je imel za svojo sobo) nekoč delal neki tkalec na praznik svetega Kancijana, zaradi tega greha pa je dahnil vanj zli duh in vse se je spremenilo v kamen... (Ko bi bila narava zraven slanine in klobas pričarala tudi mačka, bi po mojem mnenju nevedni krajani govorili, da je bil luteran, ki je jedel slanino in klobase na petek ali soboto, in da se je zaradi tega greha spremenil v kamen).'⁴⁴

Tukaj lahko vidimo, kako se Valvasor roga 'nevednemu ljudstvu' v tem, ko istočasno beleži njihove predstave. Vendar je kranjski baron imel tudi svoje namene in je hotel dokazati, da okamenine niso bile delo zlih sil, kot je bilo splošno prepričanje, temveč delo počasi kapljajoče vode.

³⁹ Carlo Ginzburg, 'Clues: Roots of an Evidential Paradigms' in *Myths, Emblems, Clues* (London, 1990), str. 114–115.

⁴⁰ Roland Barthes, 'The Plates of the Encyclopedia' in *New Critical Essays* (New York, 1980), str. 222–223.

⁴¹ O tem fenomenu glej Adalgisa Lugli, *Naturalia et mirabilia. Il collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammern d'Europa* (Milano, 1990).

⁴² R. Redfield, *Peasant Culture and Society* (Chicago and London, 1965); str. 41–43.

⁴³ Reisp (ed.), str. 37.

⁴⁴ Reisp (ed.), *Korespondenca*, str. 37: Menocchio, mlinar v sosednji Furlaniji, je veroval podobno: 'Verujem, da je luteranec tisti, ki hodi naokrog oznanjajoč krivo vero in ki je meso ob petkih in sobotah'. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms* (Harmondsworth, 1992), str. 18.

'Podobne okamenine raznih vrst se najdejo tukaj na Kranjskem marsikje v mnogih votlinah in podzemskih jamah v zelo velikem številu, in to ni nič drugega kakor igra narave, saj okamenine ne nastajajo niti od hudičevega daha niti od potresa, ampak jih sčasoma ustvari kapljajoča voda... Ta kamen je večinoma bel, trd in včasih prosojen kot alabaster. Preizkusil sem ga s kuhanjem v navadni vodi, pa je ostal trd, in tako tudi v slani vodi; ko pa sem dodal salmiaka, se je malce zmečkal. Med žganjem pa, ko je bil dodobra razgret, je bil ves mehak in krhek, pepelnato sive barve, na prelomih se je svetlikal.'⁴⁵

V 17. stoletju nista veljala za nenavadna zgolj zemlja in apnenec na Krasu. Za Valvasorja in njegove sodobnike je bila favna integralen in enako zanimiv del tega okolja. Prav tako kot so pripisovali jamam in luknjam tega področja čudne lastnosti, so jih tudi nekaterim od tamkajšnjih živali.

Valvasor je opozoril na obstoj tako imenovanih golobjih lukenj, v katerih so ptice prespale zimo. Te so številne na pogorju Javornika in drugod po Krasu, kot je Devin, Postojna in dolina Pivke.⁴⁶ Domače prebivalstvo je izkoriščalo poznavanje teh geomorfoloških značilnosti področja pri lovu. Valvasor piše takole:

'Kmetje so postavili velike mreže nad te luknje in so na ta način nalovili mnogo golobov. Iz teh lukenj odletijo nešteti golobi v druge luknje. Nekaj jih ostane tam in skrbi za mladiče.'⁴⁷

Valvasor je tudi opisal ekspedicijo za preučitev golobje luknje na Javorniku, ki jo je 1673 vodil Andreas Ludwig Wisiath. On je odkril, da je bila luknja polna ptic in ko so nanjo položili mrežo, so vanjo zajeli osemdeset golobov.⁴⁸

Področje okoli Javornika, ki je bogato z gozdovi, je bilo idealno za lov. Iz pisem baronese Ester Maximilian Coraduzzi je razvidno, da je baronesa svoji družini v Trst redno pošiljala v dar divjačino in jerebice, ulovljene v teh gozdovih.⁴⁹ Polšji lov je dokumentiran vse do srednjega veka v bližnji okolici.⁵⁰ Polhe so lovili septembra in oktobra, ko so se odebelili pred odhodom na zimsko spanje. Polharji so imeli svoje šege, nošo in verovanja, povezana z lovom, ki so dandanašnji bogato dokumentirani v poljšem muzeju na Snežniku.

Valvasor je polhu posvetil celo poglavje '*Slave*', ker je bil prepričan, da je to žival, ki živi predvsem na Kranjskem. Posebej zanimivo je verovanje, da je polhe sam vrag gonil na pašo, pri čemer je bilo slišati močno pokanje in tleskanje, kakor pokajo vozniki z bičem. Ko so tako prišli in pritekli v neverjetnih množinah, so kmetje slekli suknje in sezuli škornje ter vse skupaj pometali od sebe. Zlezlo je toliko polhov noter, da so jih bili suknjiči in škornji čisto polni. Ljudje so pravili, da vrag nima moči, pregnati to živalco iz človekove obleke, če se skrrije vanjo. Valvasor je govoril tudi z dvema kmetoma, ki sta zatrjevala, da sta videla vraga na svoje oči. Vprašal ju je, kako je bil videti v resnici, na kar mu je eden odgovoril: 'Hudo divji, kakor pol kozla.' Na vprašanje, kakšno postavo je imel, pa: 'Kar grozno: ko pol človeka.'⁵¹ Valvasor je vzel ta odgovor zelo zares, saj je dodal v opombi, da ne dvomi, da je kmet povedal resnico in da se je v gozdovih na Kranjskem hudič prikazoval v podobi gozdne prikazni: satirja ali pana. Tukaj je Valvasor pomešal svojo klasično izobrazbo z razpravo o ljudskem verovanju v prizadevanju, da bi

⁴⁵ Reisp (ed.), *Korespondenca*, str. 37.

⁴⁶ Valvasor '*Die Ehre*', Teil I, Buch III, str. 450.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, str. 450-1.

⁴⁹ Merku (ed.), *Slovenska*, str. 57.

⁵⁰ Angelos Baš, 'Polšji lov na Slovenskem', *Traditiones* 10-12, 1981-1983, str. 35-37.

⁵¹ Valvasor, '*Die Ehre*', Teil I, Buch III, str. 438.

razložil zvoke, ki so se pojavljali v gozdovih ob priložnosti, ko so polhi zapustili brloge in se v strahu razbežali. Kmetje so polagali pasti ponoči in jih pobirali zjutraj; druge pasti so nastavljali po bukvah, ker polhi jedo žir.

Kmetje so uporabljali polhe na različne načine. Ker so bili precej mastni, so največkrat jedli pečene. Anton von Steinberg je opisal, kako so jih uživali z zeljem ali peso in Balthasar Hacquet je menil, da je moč iz njih narediti dobro rižoto.⁵² Navzlic številnim pričevanjem o okusnosti poljšjega mesa pa so se mnogi plemiči in meščani branili te jedi, posebno ženske. Razloge njihove averzije je moč najti pri Valvasorju. Nekaterim se je ta jed upirala, ker je te živali čuval in pasel sam vrag, drugim, ker so preveč podobne podganam.⁵³ Ciničen antropolog bi lahko ob tem pripomnil, da je pripoved o hudiču kmetom dobro služila in jim omogočala bogato oskrbo z dobrim mesom, po katerem ni bilo povpraševanja drugod. Kmečki ljudje pa so lahko občutili averzijo iz drugih razlogov: po Valvasorju so žival v velikih količinah konzervirali za zimo tako, da so jih posamezne družine pojedle več kot tisoč!⁵⁴ Polhov niso rabili samo za hrano. Kožuhe so uporabljali za okras oblek, zlasti ženskih in duhovniških, za izdelovanje mufov ali polhovk. Olje so prodajali v lekarne in ga izvažali vse tja do Indije.⁵⁵

Zgodovinar Dimitz je o tem obdobju opisal naslednje zapažanje:

'Praznoverja (*Wunderglaube*) o živalskem svetu so povsod prevladovala. Pijavke so lovili v Cerkniskem jezeru s pomočjo rekla "Pij me, pijavka". Raki so šli za žvižgom.⁵⁶ Polhe je vodil na pašo hudič oziroma so tako domnevali, da bi pojasnili sikajoče šume in tleskanje malega glodalca...'⁵⁷

Upokojeni vojaški inženir Franz Anton von Steinberg, ki je prebral Valvasorjevo poročilo, ni bil zadovoljen z njim. Skušal je preseči to *Wunderglaube* in s pomočjo poskusa odkriti, kaj se je dejansko dogajalo ponoči v gozdovih. Rezultate njegovega raziskovanja je najti v njegovi knjigi '*Gründliche Nachricht*'. V njej je podal verzijo dogajanja, kakršno je našel pri Valvasorju, in ponudil drugačno razlago za beg polhov in zvok sikanja in pokanja z bičem. Leta 1705 je ujel sovo, ki jo je natančno preučil. Imela je primerne kremplje in kljun za ujedo in videl jo je, kako je napadla raco. Ko je svojo ujetnico dregnil v oko, je spustila vreščav pisk. Steinberg je zato sklepal, da je bil poljšji pastir v resnici nočna sova in da so polhi v strahu zbežali, koj ko so zaslišali njen šum. Zanimalo ga je tudi, kako je nastala pripoved o hudiču in zakaj je bila tako prodorna. Pojasnilo je našel v tem, da je sova prihajala na plano ponoči, tako da je polharji niso mogli dobro videti. Vse, kar so videli, je bil strašljiv odsev sovjih oči, ki ga je bilo mogoče zamenjati za hudobnega duha.⁵⁸

Poročilo o zvokih, s katerimi se je oglašala sova, skupaj s Steinbergovo ilustracijo sove v njegovi monografiji indicira, da gre za Scopovo sovo (*Otus scops*), ki jo opisujejo kot majhno po velikosti s šopki dlačic na ušesih in s temnimi kolobarji okrog oči.⁵⁹ Zanimivo je, da ta vrsta sov le redko lovi sesalce, kot so polhi,⁶⁰ in njeno bivanje na področju

⁵² Baš, *Traditiones*, str. 38.

⁵³ Valvasor, '*Die Ehre*', Teil I, Buch III, str. 441.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ '*Žvižganje rakom*' v sodobni slovenščini je mogoče približno prevesti v angleščino z '*whistling into the wind*'. Čeprav imajo ljudje danes to prakso za neučinkovito, so raki občutljivi na ta zvok in mogoče je, da so spretni lovci natanko vedeli, kaj počnejo.

⁵⁷ August Dimitz, '*Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*' (Laibach, 1875); str. 146.

⁵⁸ Franz Anton von Steinberg, '*Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Krain gelegenen Czirknitzer-See*' (Laybach, 1758); str. 65–78.

⁵⁹ Steinberg, '*Gründliche Nachricht*', slika 13.

⁶⁰ Ibidem, str. 457.

Cerknice ima verjetno več opraviti z obilico insektov, ki živijo na *polju*: 'Kot nočna drevesna vrsta, ki živi na drevesih in lovi na prostem, rabi bogate krošnje dreves, ki ji nudijo mirno prenočišče in gnezdišče v bližini odprtih prostorov, bogatih z insekti.'⁶¹ V nevarnosti Scopova sova bodisi postane negibna, dokler nevarnost ne mine (kot nakazuje Steinbergova ilustracija), bodisi spušča sikajoči zvok, ki ga spremlja z tleskanje s kljunom;⁶² slednja kombinacija bržkone predstavlja zvok pokanja z 'bičem', ki so ga pripisovali hudiču. Steinbergova reatribucija zvoka, za katerega so domnevali, da izvira od hudiča, predstavlja 'znanstveni' napredek, toda zaradi pomanjkanja podrobnejše vednosti o tem, s čim se sova hrani, je prezrl, da je bil pojav polharjev vzrok zvoka, podobnega pokanju biča; kajti ni verjetno, da bi sove lovile polhe. Njegova ocena, da je sova, ki jo je ulovil, napadla raco, daje misliti, da je morda branila svoje mladiče; ali da se je morda motil in je sova morda lovila insekte, ki so leteli blizu gladine jezera.

V tem primeru lahko vidimo, s kakšnimi težavami so se soočali kasnejši pisci, ki niso poznali krasa tako dobro kot Valvasor, ko so skušali pojasniti 'lovske' ali 'ribiške zgodbe'.⁶³ Ker je zgolj skušal razkrinkati mit o hudiču, Steinberg verjetno ni mogel videti njegove funkcije. In s tem, da si je sovo predstavljal kot *ersatz* hudiča, se očitno ni nič bolj približal znanstveni razlagi. Podobno kot je Gruber zaman iskal slepe race, tudi on ni uspel interpretirati ljudske kulture prek svojih norm.

Valvasorjeva raba 'grobe deskripcije' in njegova očitna *Wunderglaube* v zapisovanju ljudskega verovanja daje njegovemu delu empirično ostrino nad njegovimi znanstvenimi sodobniki. Njegovo široko poznavanje notranjskega Krasa je omogočilo, da je bilo njegovo delo uporabljeno za konstrukcijo natančnega modela hidrologije Cerkniškega jezera. Valvasor (in kasneje Steinberg) je predložil model, utemeljen na vodnih poteh in nategah pod zemljo; če preprosta verzija tega modela ni zadovoljivo razložila lokalne različice toka voda, je zadoščalo dodati dodatne natege in podzemne reke. Ta model ni temeljil na polnem razumevanju fizičnih značilnosti apnenca in ilustracije pri Valvasorju karakteristično predstavljajo apnenec kot homogeno maso, prepreženo s kanali in nategami.

Članom Kraljevskega društva je Valvasorjeve teorije nazorno prikazal Edmond Halley. Čeprav je bila utemeljena na Valvasorjevem poročilu, se je Halleyeva interpretacija manj ukvarjala z delovanjem specifičnih delov sistema in bolj s splošno predstavitvijo učinka naraščanja in upadanja gladine vode. V tem močneje spominja na sodobni geološki pristop, ki povezuje raven vode z vodnim platojem, kompliciranim z notranjo strukturo apnenca pod jezerom.⁶⁴ Halley je uporabil Valvasorjeve informacije, da bi pokazal, kako je zemeljska površina manj odločilna za presihovanje jezera od nivoja vode na *polju* in prepustnih plasti pod njim. S prenosom poudarka s 'sit' na vodni plato se je Halleyev model bolj približal modelu, ki so ga razvili sodobni geologi, in označuje pomemben prehod v razumevanju jezerskih mehanizmov.

⁶¹ Ibidem, str. 455.

⁶² Ibidem, str. 461.

⁶³ Tobias Gruber je bil skeptičen glede zgodbe o slepi raci, ki jo je našel v *Slavi* in je izkoristil to priložnost za napad na Valvasorjeve geomorfološke teorije.

⁶⁴ 'Nikoli nisem imel te sreče, da bi našel črno in slepo raco brez perja, o kateri je sanjal Valvasor. Pripovedoval da mu je ribič, kako jih je videl priti na dan iz te jame, kadar je bil velik naliv: iz česar je samozavestno sklepal, da mora biti podzemeljsko jezero pod Javornikom, ki omogoča zaplavanje te majhne živali. Le da se od takrat, ko je nastal ta mit, to ni ponovilo ob nobeni podobni priložnosti in Steinberg pravilno ugotavlja, da je to ribiška zgodba, pri kateri gre lahko v najboljšem primeru za to, da je negodno jezersko sovo, ki gnezdi v jamah blizu vodne gladine, izvrгла iz gnezda vodna sila.' Tobias Gruber, *Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain* (Wien, 1781), Erster Theil, Sechster Brief von Zirknitz den 21, April 1779, str. 63.

⁶⁴ Reisp, 'Korespondenca', str. 110.

Četudi sam ni obiskal Cerknškega jezera, je Halley predstavil model njegovega delovanja na podlagi znanstvenih načel. S tem je tudi izpostavil svoje ideje kritični presoji svojih kolegov v Kraljevskem društvu, ki prav tako niso poznali detajlov o samem jezeru. Za nekatere zgodovinarje znanosti bi ta povzdig Cerknškega jezera iz lokalne zanimivosti v predmet konjunkturalne razprave pomenil, da je bila s tem potegnjena razmejitvena črta, ki loči znanost od drugih disciplin. V svoji razpravi o razmejitvi med znanostjo in 'neznanostjo' je Karl Popper zapisal:

'Obstaja resničnost za svetom, kot se kaže nam, morda mnogoplastna resničnost, katere videz so najbolj zunanje plasti. Kar veliki znanstvenik naredi, je, da drzno ugiba, smelo domneva, kakšne so te notranje resničnosti... drznost bi lahko merili z oddaljenostjo med pojavnim svetom in domnevno resničnostjo, eksplanatorno hipotezo.

Vendar obstaja še druga, posebna vrsta drznosti – *drznost napovedovanja* vidikov pojavnega sveta, ki so bili do tedaj prezrti, a jih mora vsebovati, če naj bo domnevna resničnost (bolj ali manj) pravilna, če so hipotetične razlage (približno) pravilne... to je drznost domnevanja, ki prevzema pravo tveganje – tveganje biti preizkušena in ovržena; tveganje kolizije z resničnostjo.

Zato predlagam..., da je ta druga drznost, skupaj s pripravljenostjo na preizkuse in ovržbe, po kateri se razlikuje 'empirična' znanost od neznanosti in še zlasti od predznanstvenega mita in metafizike.⁶⁵

V skladu s Popperjevimi kriteriji je Valvasorjeva interpretacija mehanizma Cerknškega jezera 'neznanstvena', ker je ni mogoče dokazati kot neresnično: vsako anomalijo je moč pojasniti z *ad hoc* vključitvijo nadaljnjih podzemeljskih rezervoarjev ali kanalov. Nasprotno pa je Halleyev model teoretski konstrukt, ki ga je izpostavil potencialni ovržbi s strani drugih znanstvenikov, bodisi glede na morebitne nove pojave presihanja, bodisi novega polnjenja samega jezera.

Popperjev model znanstvenega podjetja in njegovih implikacij je bil predmet mnogih razprav in je bil deležen številnih kritik. Lakatos, na primer, je postavil vprašanje, kako je mogoče razviti znanstvene teste, ki bi mogli dokazati kot neresnično določeno teorijo, kajti ti bi morali imeti enako drznost in artikuliranost kot teorija, ki jo izpodbijajo.⁶⁷ Toda v tem primeru je bil problem, s katerim so se soočali znanstveniki, ki so delovali po Halleyu in daleč stran od Cerknškega jezera, v tem, da niso poznali jezera tako dobro kot ga je poznal Valvasor. Vprašljivo je, če je bilo sploh mogoče modele znanstvenikov, nastanjenih v Londonu, preizkusiti v 'koliziji' z resničnostjo, kot je predlagal Popper.

Član Kraljevskega društva Thomas Sprat je odklanjal razkošnost pristopa in se zavzel za bolj zgoščen diskurz v znanosti. Odvrčal je od rabe 'bleščečih tropov ali figur...' tega zavržnega obilja fraz, tega slepila metafor, te gostobesednosti jezika;⁶⁸ vsa ta kritika je, kot da bi bila narejena po meri za barona Valvasorja! Sprat je člane Kraljevskega društva vzpodbujal, 'naj se vrnejo k prvobitni čistosti in jedrnatosti, ko so ljudje odkrili toliko stvari s skorajda enakim številom besed'.⁶⁹ V skladu z Spratovim nasvetom je preizkus Edmonda Halleya v zvezi s Cerknškim jezerom imel drugačne lastnosti, kot ga je imela

⁶⁵ K. R. Popper, 'Replies to my Critics' in D. Miller (ed.) 'A Pocket Popper' (Oxford, 1983) str. 122.

⁶⁶ K. R. Popper 'Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge' (London, 4th ed.); str. 33–37. Popper npr. postavlja nasproti einsteinovski fizikalni teoriji (znanstveni) freudovski in adlerjevski psihoanalitično teorijo (neznanstveno).

⁶⁷ I. Lakatos, 'The Methodology of Scientific Research Programmes'; v: I. Lakatos and A. Musgrave (eds) 'Criticism and the Growth of Knowledge' (Cambridge, 1970); str. 108–27.

⁶⁸ Thomas Sprat, 'History of the Royal Society of London' (London, 1667); str. 112.

⁶⁹ Ibidem, str. 113.

Valvasorjeva problemska predstavitev v društvu. Noben britanski znanstvenik ni bil zmožen spisati tako poučnega in podrobnega poročila o Cerkniškem jezeru. Nekoliko ironično in prav površno je bilo opazovanje britanskega popotnika Edwarda Brownea, ki je spodbudilo Valvasorja.⁷⁰ Baron se je namreč dobro zavedal, da pozna geografijo tega področja bolje od prejšnjih piscev in da zaradi svojih stikov z lokalnim prebivalstvom lahko zbira terenske podatke. (V svoji zgodovini geologije Zittel navaja Valvasorja kot začetnika sodobne speleologije in vzporeja njegovo delo z delom Leipnitza, ki je pisal o gorovju Harz.)⁷¹ Zmago Šmitek in Božidar Jezernik uvrščata Valvasorja med začetnike antropološke tradicije na Slovenskem zaradi njegove naravoslovne usmeritve in zaradi njegovega holističnega pristopa na področju, kjer je bilo kmetstvo neločljivi del narave.⁷²

Leta 1703 je Halley obiskal hrvaško obalo, Slovenijo in Trst, kamor ga je poslal angleški kralj z nalogo, naj preuči potencialne luke na tem področju. O svoji poti je zapisal: 'Imel sem srečo, da sem imel tako ugodno vreme in sem obiskal vso obalo...'⁷³ Leta 1715 je Halley objavil članek v *Philosophical Transaction* o jezerih, ki niso povezana z rekami.⁷⁴ Čeprav je zatrjeval, da je preiskal vso Jadransko obalo, se zdi, da ni vedel za Vransko jezero na Cresu, iz katerega se ne izliva nobena reka. Ker ni vzpostavil pravega stika z lokalnim prebivalstvom in njegovo vednostjo, za razliko od Valvasorja, ni mogel prodreti v vire znanja o naravi na področju, ki ga je raziskoval. Tukaj bi nemara kazalo dodati, da za zdaj ni nobenega znanega dokaza za to, da je Edmond Halley, med svojim potovanjem prek slovenskih dežel na poti na Hrvaško, kdaj obiskal Cerkniško jezero, ki je bilo predmet njegovega teoretiziranja.⁷⁵

Poleg tega, da nam nudi vpogled v ljudsko vednost o naravnih pojavih, lahko Valvasorjev tekst uporabimo tudi za odkrivanje posameznih verovanj notranjskega kmetstva. Baronova zapažanja o protestantizmu nam dajejo nekaj vpogleda v kompleksno versko zgodovino na Kranjskem za kakšnih sto let pred njegovim ustvarjanjem.⁷⁶ V *Slavi* je Valvasor opisal še precej različnih ljudskih verovanj in šeg iz nekodificirane ljudske kulture: v njej so številne ilustracije plesov in noše z različnih področij. Zabeležil je tudi obstoj vere v čarovnice in spopade med slabimi čarovniki (Vedaveze) in dobrimi duhovi (Sentiansaveze) v dolini reke Pivke ter pisal o hribih Slivnica in Javornik in njunem simboličnem pomenu v ljudskem verovanju:

'Na gori, imenovani Javornik, ki leži pri jezera, sta dve luknji ali silno globoki brezni, v katerih ostaja čez vso zimo mnogo tisoč divjih golobov; ko se bliža jesen, gredo vanju, ko pride pomlad, pridejo ven. Ni znano, s čim se hranijo v teh votlinah, vendar mislim, da s solitrnim peskom. Na drugi gori, imenovani Slivnica, imajo čarovnice svoj sabat ali zbor: taka je vera, ker se večkrat vidijo lučice v

⁷⁰ Glej Janez Šumrada, 'Valvasorjev angleški sodobnik Edward Browne v slovenskih deželah leta 1669'; v: Vovko (ed.) *Valvasorjev zbornik*, str. 54–102.

⁷¹ Karl Alfred von Zittel, *Geschichte der Geologie und Paläontologie bis Ende des 19. Jahrhunderts* (München and Leipzig, 1899), str. 310.

⁷² Zmago Šmitek and Božidar Jezernik, 'The anthropological tradition in Slovenia', in Han F. Vermeulen and Arturo Alvarez Roldan (eds.) *Fieldwork and Footnotes* (London, 1995), str. 177.

⁷³ *Letter from Captain Halley to the Earl of Nottingham*, 14/15th February 1702/3, Public Record Office, London, SP80/20, str. 157.

⁷⁴ Edmond Halley, 'A Short Account of the cause of the Saltiness of the Ocean and of several lakes that emit no rivers: with a proposal thereof to discover the age of the world' *Philosophical Transactions* Vol. 29 (1714–16); str. 159–164.

⁷⁵ Več o Halleyevem znanstvenem delu v Habsburškem cesarstvu A. J. Cook, 'Halley in Istria, 1703', *Journal of Navigation*, Vol. 37, 1983, str. 1–23.

⁷⁶ O protestantskem ikonoklazmu, glej na primer, Valvasor, *Die Ehre*, Teil III, Buch XI, str. 539–40.

obliki isker, ki letajo sem ter tja in poskakujejo. Na vrhu ali temenu te gore je luknja neznane globine, iz katere se zelo pogosto dvigajo podzemeljski hlapi, ki povzročajo za prebivalce škodljiva neurja, strele, grom in točo.⁷⁷

V tem primeru Valvasor ni le zabeležil primarnih virov, temveč je postavil tudi *Urtext* za kasnejše pisce, kar lahko obravnavamo kot drugo veliko pomembnost njegovega dela. Folklorist Anton von Mailly je v dvajsetih letih 20. stoletja zabeležil tudi zgodbo o Javorniku in Slivnici, ki na nek način spominja na ideje, o katerih je poročal Valvasor.

'Poleg Cerkniškega jezera sta dve visoki gori, obrnjeni druga proti drugi: Javornik in Slivnica. Ljudje verjamejo, da tam živijo čarovnice in hudiči. Na Javorniku sta dve jami in tukaj plameneče figure pogosto poplesujejo, in kot pripovedujejo, hudič vodi svoje čarovnice na sobotnih plesih. Temu pripisujejo isti izvir kot pojavom na Javorniku. Ob teh istih nočeh duhovi plavajo nad površino jezera in zlovešče lučke migotajo na vodni površini.'⁷⁸

Von Mailly je kot svoj vir navedel 'ljudska usta';⁷⁹ ta popotnik iz dvajsetih let 19. stoletja je opazil, da je bila v gostilni v Cerknici '*Slava*' edina knjiga.⁸⁰ Knjigo je bral tudi angleški znanstvenik Humphrey Davy, ko je bil tam na ribarjenju. (Toda Davy je bil mnenja, da je imelo Valvasorjevo delo 'preveč romantičen pridih za filozofa').⁸¹ Glede na dostopnost *Slave vojvodine Kranjske* v 19. stoletju se lahko vprašamo, ali so verovanja iz 17. stoletja, o katerih je poročal Valvasor, preživela v tej obliki ali so Cerknikičani 'ponovno iznašli' tradicijo za potrebe zvedavega folklorista. Primer von Maillyja lahko služi kot poučno svarilo vsakemu raziskovalcu, ki se skuša približati preteklosti s pomočjo Valvasorjevega besedila.

Kranjskega barona niso pozabili, temveč se je s tem ali onim namenom nanj sklicevala vsaka naslednja generacija piscev. Potem, ko se je Slovenija osamosvojila, je njegov portret postal nacionalni simbol: najdemo ga na bankovcih, na poštnih znamkah in na vinu. Zgodovinske tradicije v državah nekdanjega habsburškega imperija so se na veliko ukvarjale z oblikovanjem 'nacionalnih' zgodovin iz postimperialne (in v primeru Slovenije postjugoslovanske) stiske, zaznamovane s pomembnimi 'nacionalnimi dogodki' in znamenitimi 'nacionalnimi' osebnostmi. Podobno kot žanr, v katerem je pisal, pa Valvasorjeve identitete ni mogoče prevesti v preproste razredne in etnične koncepcije. Zdi se, da je najbolj ustrezno označiti njegovo identiteto kot regionalno, skovano v času, ko je lahko pomenil nekaj vsemu ljudstvu. Intelektualni temelji njegovega znanja niso bili ne povsem znanstveni niti folklorni, temveč so bili Valvasorjeva specifična verzija 'lokalne vednosti' in 'grobe deskripcije'. Tako se zdi, da je najbolj smiselno obravnavati *Slavo vojvodine Kranjske* predvsem kot knjigo o Kranjski v vsej njeni raznolikosti.

(Prevedel Božidar Jezernik)

⁷⁷ Reisp, '*Korespondenca*', str. 52.

⁷⁸ Anton von Mailly, '*Sagen aus Friaul und aus den Jultschen Alpen*' (Leipzig, 1922); str. 117.

⁷⁹ Von Mailly, *Sagen aus Friaul*, str. 117.

⁸⁰ J. J. Trobin, *Journal of a Tour in 1828-9 through Styria, Carniola, and Italy, whilst accompanying the late Sir Humphrey Davy* (London, 1832), str. 166.

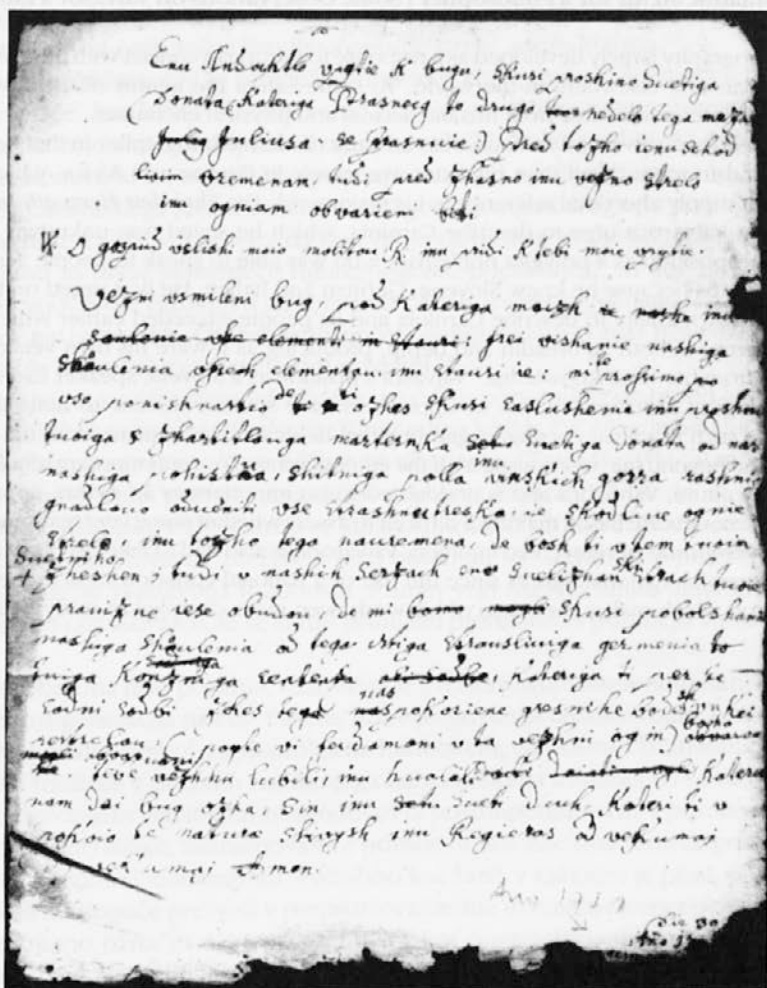
⁸¹ Humphrey Davy, 'Consolation in Travel or the Last Days of a Philosopher: Dialogue the Fourth' in John Davy (ed.) *The Collected Works of Sir Humphrey Davy*, (London, 1840); Vol. 9, str. 323-324.

Summary

'Far too Romantic an Air for a Philosopher': Some Observations on Valvasor's Ethnography

Early ethnography largely developed as a response to European contact with other civilisations in the Americas and elsewhere in the world. To some extent the genres of travel writing and ethnographic description come from this intellectual and physical encounter.

Johann Weikhard Valvasor was unusual as an early modern ethnographer in that he described his native land in more detail than his extensive travels in Europe and Africa, which are only mentioned to supply anecdotal reference in his major work *Die Ehre dess Herzogthums Crain*. It is argued that Valvasor's urge to describe Carniola, which he stated was unknown elsewhere, came from his position as a polyglot nobleman, who was able to speak to people across classes and social groups because he knew Slovene, German and Italian. He was urged on because he knew that his own ability to describe Carniola and its people exceeded earlier writers (such as Edward Browne) in both its breadth and depth, producing as it were his own version of 'thick description' from his 'local knowledge'. Valvasor's position as a Slovene speaker had some interesting sociological functions, in that he appears to have spoken Slovene to himself in certain circumstance such as vulgar cursing, suggesting that he desired an intimacy with the subjects of his description beyond the 'vicariousness' of the ethnographer. For contemporary scholars of Slovene popular culture, Valvasor's text is undoubtedly also important as an *Urtext*, upon which so many other accounts are based making it difficult to assess whether some later texts are genuinely '*aus dem Volksmunde*' or reinvented tradition. Valvasor has also had to take his place in the 'pantheon' of Slovenian national figures since the rise of a national consciousness in the late eighteenth century, which makes the status of his work even more complex to study within its own context.

19. 9. 1995

Ta papir – obojestransko popisan – sem že pred približno 15–20 leti dobil med svežnjem starih rokopisnih listin. Ne spominjam se natančno, od kod so, vendar z gotovostjo lahko rečem, da so z Gorenjske, ker zunaj tega območja nisem zbiral takih listin. Spočetka sploh nisem bil pozoren na ta popisani list, misleč, da gre za neko posebno zaznambo. Ostale listine so bile – kupne, prodajne, dedne pogodbe, razni potni listi za živino in še marsikaj. Šele pozneje, morda čez kako leto ali dve sem ta sveženj spet pregledoval in ugotovil, da je ta list napisan v slovenščini in da gre za molitev – priprošnjo k sv. Donatu. No, takrat se je na skrajnem desnem spodnjem robu še videla letnica, toliko da sem prebral 1751 – in tudi pribelžil. – Pozneje je tisti mali delček odpadel. Letnico 1751 sem še na lastne oči videl in lahko trdim, da je verodostojna.

Pozneje sem se tudi zanimal za patrocinj sv. Donata v naših krajih, a ga nisem zasledil, razen podatka, da je bil v cerkvi na blejskem otoku včasih sv. Donat v stranskem oltarju?

Toliko vem o okoliščinah te listine.

26. 9. 1995.

V cerkvi na Breznici pri Žirovnici na Gorenjskem je še sedaj tudi kip sv. Donata. Desni stranski oltar je posvečen sv. Avguštinu (oltarna oljna slika), na levi strani je kip sv. Florijana – na desni pa kip sv. Donata. Velikost cca 90 cm – polihromiran – v desnici drži streljo. Gospod župnik Jože Klun mi je rekel, da je pisatelj Franc Sal. Finžgar – domačin iz te fare – preučeval, od kod naj bi bil tukaj. sv. Donat. Končnega izsledka mi. Mogoče gre za povezavo tega češčenja z oltarjem na blejskem otoku? Ta cerkev na Breznici je 100 let mlajša od zapisa te molitve.

Iz pisem g. Branka Čušina, Koroška Bela, 19. 9. in 26. 9. 1995